

Každá diskusia k nerozriešeným a nedoriešeným problémom je užitočná a potrebná. Prináša nové podnety a hľadiská na otvorené problémy a závery. Korigujú sa v nej jednostranné hľadiská, vynárajú sa nové problémy a súvislosti. Diskusia spravidla posúva riešenie problémov dopredu. V diskusii ide, resp. má ísť o „vec“, a preto spravidla každý autor uvíta ohlas na vlastnú prácu. Podobné očakávania a myšlienky vyvolali aj prvé odstavce príspevku Raisy K o p s o v e j *Poznámky k problému kultu osobnosti*.

Problematika kultu osobnosti nie je zatiaľ zďaleka dostatočne rozpracovaná a bude ešte pravdepodobne dlho nielen predmetom skúmania, ale aj diskusií.

R. Kopsová na prvej strane svojho príspevku uvádza, že rozpravy o kulte osobnosti „... napriek snahám vystihnúť podstatu tohto javu, venovali doteraz malú pozornosť odhaľovaniu skrytého pozadia formovania stalinizmu a skrytých hybných síl činnosti samého Stalina“ (str. 59). Čitateľa a tým viac autora state o príčinách kultu osobnosti zaujme takéto vyhlásenie a očakáva odhalenie skrytého pozadia formovania stalinizmu a „skrytých hybných síl činnosti samého Stalina“. R. Kopsová vidí jednu z príčin doterajšej „nedostatočnosti teoretického výkladu“ o tejto otázke v zanedbaní sociálno-psychologického aspektu problému kultu osobnosti, ktorý „je celkom nepreskúmaný a jeho dôležitosť sa zatiaľ obchádzala“. Možno súhlasí s R. Kopsovou v tom, že hoci ide iba o jeden z viacerých parciálnych pohľadov, „sociálna psychológia by mohla významne prispieť k pochopeniu tohto javu“, t. j. kultu osobnosti.

Samozrejme, že aj pri rozpracovaní sociálno-psychologických aspektov je potrebná určitá koncepcia o samom kulte osobnosti a jeho mieste vo vývine socialistickej spoločnosti. Z toho vychádzala aj R. Kopsová, pretože svoj príspevok začína kritickým zhodnotením niektorých názorov a stanovísk, dotýkajúcich sa problematiky kultu osobnosti. Rad kritických pripomienok a výhrad venovala R. Kopsová aj stati *O príčinách kultu osobnosti* [Otázky marxistickej filozofie (1965), č. 3].

Pre odstránenie ďalších nedorozumení aspoň stručne k základným myšlienkam tejto state. Na rozdiel od bežne rozšírených náhľadov, v ktorých sa kult osobnosti chápe ako príčina všetkých chýb, nedostatkov a omylov, na rozdiel od náhľadov, zahrnujúcich pod pojem „kult osobnosti“ všetko — od porušovania socialistickej zákonnosti, cez zbožné prejavy úcty až po deformácie socialistickej demokracie a nesprávne metódy práce — vysvetľujeme v uvedenej štúdii kult osobnosti v jeho vlastnom zmysle, t. j. ako uctievanie osobnosti, ako „nevedecký, idealistický názor na miesto a úlohu osobnosti v živote spoločnosti, ktorý sa vytváral v ranom období ľudstva a upevňoval a rozvíjal predovšetkým v otrokárскеj a feudálnej spoločnosti ako produkt daných antagonistických vzťahov, ako prostriedok na ich zachovávanie a upevňovanie“ (str. 236). Kult osobnosti

v socialistickej spoločnosti je špecifický jav. Charakter výrobných vzťahov, politickej moci aj vládnucej ideológie v socialistickej spoločnosti teoreticky neposkytujú základ pre vznik a existenciu kultu osobnosti. V skutočnosti však kult osobnosti v určitej etape vývinu socializmu existoval. Vysvetliť a pochopiť to možno tak, že v praxi boli deformované určité základné stránky socialistickej spoločnosti. Bez deformácií, predovšetkým bez narušenia princípov vnútrostraníckej a socialistickej demokracie nemohol by sa nikto dostať do postavenia uctievanej osobnosti, nemohol by nikto svojvoľne presadiť kult vedúcej osobnosti. Samy deformácie vysvetľujeme ako výsledok objektívnych a subjektívnych faktorov, predovšetkým zo stupňa ekonomicko-politického vývinu krajiny pred socialisticou revolúciou a z činnosti politicko-ideologických zložiek novej nadstavby po revolúcii. Deformácie v tejto koncepcii nevystupujú ako osudová nevyhnutnosť, ale ako reálne nebezpečenstvo, ako objektívna možnosť, ktorá sa za určitých podmienok môže zmeniť na skutočnosť.

Z takejto koncepcie vyplývajú príslušné dôsledky pre teóriu, pre hodnotenie jednotlivých javov z obdobia kultu, ako aj pre prax, predovšetkým v orientácii na odstraňovanie príčin ako aj pozostatkov kultu osobnosti, kde za prvoradé pokladáme predovšetkým odstránenie deformácií, ktoré umožnili vznik kultu a na základe ktorých sa udržoval.

S touto koncepciou sa pochopiteľne nemusí súhlasiť, možno vychádzať z iných hľadísk. Ak však kritika má splniť svoje poslanie, je potrebné vniknúť do podstaty kritizovanej koncepcie, vidieť vnútornú spätosť jednotlivých stanovísk a záverov.

R. Kopsová, žiaľ, ako svedčí o tom charakter jej „Poznámok“ nepochopila podstatu uvedenej koncepcie (ako aj viaceré hľadiská iných autorov, ktoré kritizuje), v dôsledku čoho jej námietky a výhrady nezasahujú podstatu problémov, resp. ju zatemňujú. R. Kopsová nerozviadla vlastnú koncepciu o kulte osobnosti a jeho mieste v živote spoločnosti. Jej jednotlivé výhrady a námietky vychádzajú z rôznych pozícií. Pretože nehodláme „domýšľať“ celkovú koncepciu R. Kopsovej — o ktorej by sa vlastne malo diskutovať — zaujmeme stanovisko k niektorým jej námietkam a výhradám jednotlive.

Z pomerne rozsiahlej časti práce *O príčinách kultu osobnosti*, v ktorej sa hovorí o objektívnych aj subjektívnych zdrojoch deformácií, tvoriacich základ pre vznik kultu osobnosti, R. Kopsová vyvodila, že F. Vartík „zdôrazňuje najmä silu „tradícií a zotrvačnosti“, ktoré pôsobia v novej konkrétnej situácii a vyúsťujú do deformácií socialistickej skutočnosti“ (str. 61). Zároveň upozorňuje, že vec je oveľa zložitejšia a problematickejšia. V čom však vidí problémy a zložitosť R. Kopsová, nikde neuvádza. Pokračuje vo svojich úvahách a v kritickom odmietaní stanoviska vysvetľujúceho vznik Stalinovho kultu zaostalosťou predrevolučných pomerov v Rusku. Tým vzbudzuje dojem, akoby v koncepcii F. Vartíka vystupovala zaostalosť Ruska a ruských pomerov ako jediná príčina vzniku kultu. Aby mohla nerušene „polemizovať“ proti domnelým nesprávnym náhľadom, neberie jednoducho na vedomie, čo sa k tejto otázke v uvedenej stati napísalo. Keďže však bolo ťažko dokázať priamym citovaním z uvedenej state, že Vartík kult osobnosti vysvetľuje iba ako dôsledok objektívnych príčin a najmä zaosta-

losťou Ruska, používa na to dlhý citát z L. Hrzala. Hrzalovo stanovisko označuje za prekvapujúce, no opätovne nepokladá za potrebné uviesť, v čom je chybné a prekvapujúce. Pokladá za dostačujúce uviesť akúsi blízkosť Hrzalových názorov s názormi Gogolovými, ktorý v posledných rokoch svojho života prehlásil, že ruský ľud v svojej podstate je nábožný a potrebuje cára. Hrzalovo stanovisko „vyvracia“ takto: „Snáď L. Hrzal vie, čo na to odpovedal V. G. Belinskij?“ (str. 62). Takáto „argumentácia“ je u nás už dávno vzácnosťou, nehovoriac o tom, že „korešpondovanie“ Hrzalovho stanoviska s názormi N. V. Gogola vidí pravdepodobne iba R. Kopsová.

Rovnako postupuje R. Kopsová aj v ďalšej otázke, kde si z pasáže osvetľujúcej historické podmienky a miesto zrodu kultu osobnosti vybrala časť charakteristiky kultu. „Kult akéhokoľvek druhu (kult vecí, zvierat, predkov, panovníkov, bohov, svätých) je v podstate prejavom nevedomosti, zaostalosti, nekultúrnosti a reakčnosti“ a posúva ju na pomery socialistickej spoločnosti. Mlčky prehlíada skutočnosť, že v uvedenej práci je oddelená otázka kultu osobnosti v jeho historickom vzniku a funkciách v antagonistických spoločenských formáciách od kultu osobnosti v podmienkach socialistickej spoločnosti. Po takomto prístupe odmieta uvedenú charakteristiku s tým, že Stalinov kult nebol prejavom, výsledkom reakčnosti ani nekultúrnosti sovietskej spoločnosti (str. 63). Kto a kde to však v takejto podobe tvrdil? Je to skutočne svojrázny prístup. R. Kopsová jednoducho neberie na vedomie dôvody, ktorými sa vysvetľuje v uvedenej práci kult osobnosti za socializmu. Priradí si veci k sebe, ako sa jej hodia, a potom ich vyvracia svojou vlastnou argumentáciou „nemožno s ním súhlasiť“. Pritom pletie dve veci: historické miesto zrodu kultu osobnosti a kultu vôbec s jeho špecifickým prejavom v odlišných, t. j. socialistických podmienkach. To je na rovnakej úrovni, akoby odmietala správnosť charakteristiky koreňov a funkcie náboženstva tým, že v socialistickej spoločnosti človek nie je bezmocný voči útlaku prírodných a spoločenských síl.

Podstatu kultu osobnosti vidí R. Kopsová predovšetkým „v minimálne kontrolovanej koncentrácii moci v rukách politického vodcu“ (str. 63). Marxizmus má na koncentráciu moci v rukách politického vodcu iný termín ako je kult osobnosti. Ak však aj pripustíme možnosť takéhoto chápania kultu, nenachádzame u Kopsovej odpoveď na otázky, ktoré kladie sama, „ako“ a „prečo“. Koncentráciu politickej alebo vojenskej moci v rukách jednotlivca alebo úzkej skupiny označuje ako objektívnu potrebu v určitých okamžikoch dejín, najmä v ťažkých obdobiach života spoločnosti. Pričom podľa nej „predovšetkým od subjektívnych faktorov záleží, či dôjde k „zvečneniu“, zabsolútneniu mocenského postavenia vodcu, k vytvoreniu kultu vedúcej osobnosti“ (str. 63). Ako potom vyznie „celkové“ osvetlenie kultu osobnosti J. V. Stalina, možno sa dočítať na str. 65. R. Kopsová píše: „Kult Stalinovej osobnosti treba vidieť v celej zložitosti, ako sa postupne formoval, až nadobudol tie najotrasnejšie formy. Do r. 1934 si Stalin postupne získava prívlastok vodcu nielen svojím postavením, ale aj svojou autoritou. V decembri 1934 bol zavraždený S. M. Kirov, okolnosti tejto vraždy doteraz nie sú osvetlené. Zavraždenie Kirova bolo dôvodom k rozpútaniu boja proti všetkým „nepriateľom ľudu“ a k hľadaniu nepriateľa vo vnútri strany. V rokoch

1936 a 1937 sa konali inscenované procesy a nasledujúce obdobie je režimom Stalinovej osobnej diktatúry, stalinizmom“ (str. 65). Je to veľmi sploštený pohľad tak na proces vzniku kultu Stalinovej osobnosti, ako aj na charakterizovanie daného obdobia ako režimu Stalinovej osobnej diktatúry a nedosahuje ani zďaleka úroveň jednotlivých stanovísk, ktoré R. Kopsová kritizuje. Stalinovu osobnú zodpovednosť a podiel na deformáciách nemožno znižovať, no zároveň nemožno podstatu tohto obdobia chápať iba ako upevňovanie osobnej moci J. V. Stalina. V takomto poňatí sa zastiera skutočná podstata kultu osobnosti, jeho zdroje a korene. R. Kopsová dokladá na intervaloch zvolávania stranických sjazdov postupnú koncentráciu politickej moci v Stalinových rukách, pričom zväčšovanie týchto intervalov vysvetľuje ako dôkaz toho „... ako Stalin stále menej potreboval stranu...“ (str. 65). Otázku azda treba postaviť inakšie: ako bolo možné, že Stalin mohol nepotrebovať stranu? Ako bolo možné, že strana nemohla takémuto stavu zabrániť? Pri takomto postavení otázky nebudeme potom hľadať príčiny iba v Stalinovi a v prostriedkoch, ktoré na upevňovanie osobnej moci používal, ale v tých deformáciách, za ktorých takéto činy boli možné. Takým prístupom, aký prejavila v jednotlivých otázkach R. Kopsová, nevysvetľujú sa ani príčiny kultu Stalinovej osobnosti, ani základy, na ktorých sa objavili recidívy obdobia kultu dávno po Stalinovej smrti. Tým menej možno takýmto prístupom objasňovať problémy súčasného medzinárodného komunistického hnutia, ktoré sú s týmito otázkami a ich riešením úzko spojené.

Na začiatku svojich „Poznámok“ vyslovuje R. Kopsová nesúhlas s tou časťou state *O príčinách kultu osobnosti*, kde sa kriticky posudzuje Garaudyho stanovisko k Stalinovým chybám vo filozofii. Garaudy pokladá za začiatočnú chybu Stalinovej filozofie, z ktorej vyplývajú všetky ostatné, odtrhnutie teórie od praxe. Ďalej Garaudy uvádza, že kult osobnosti nevyhnutne vedie k popretfňaniu vzťahov medzi teóriou a praxou. R. Kopsová bez toho, že by sa pokúsila vyrovnáť sa s námietkami proti takémuto Garaudyho stanovisku, vyhlasuje ho jednoducho za správne, pritom motiváciu Vartíkovho odmietavého stanoviska si vysvetľuje vlastnou domnienkou, že si totiž Vartík „... neuvedomil, že Stalinovo dielko o dialektickom a historickom materializme bolo napísané až r. 1938, teda v období rozkvetu kultu a *odrazilo už existujúci rozpor medzi teóriou a praxou*“ (str. 60). Okrem dôvodov, ktoré R. Kopsová nepokladala za potrebné vyvracať, možno uviesť, že vzťah teórie a praxe má v období kultu osobnosti omnoho zložitejšiu podobu, ako ju uvádza R. Garaudy. Odlišnosť stanovísk k tejto otázke vyplýva zo základného poňatia kultu a jeho príčin, t. j. z toho, či pokladáme kult osobnosti za základnú príčinu všetkých negatívnych stránok v živote socialistickej spoločnosti, alebo či chápeme kult osobnosti ako dôsledok hlbších príčin, ako dôsledok deformácií základných stránok socialistickej spoločnosti.

Podľa nášho náhľadu nedostatky v teórii nemožno zodpovedajúco vysvetliť zo samej teórie ani chybami a nedostatkami Stalinovými. Odtrhnutosť teórie od praxe v období kultu osobnosti sa nachádza v zložitejších súvislostiach. Treba diferencovať, kde sa odtŕha teória od praxe a prax od teórie, rozlišovať konkrétne, o akú prax a teóriu ide. Stalin napríklad v čase kultu viackrát vyjadril svoje stanovisko na úlohu ľudových mäs a osobnosti v dejinách. Vyjadril stanovisko

na úlohu a postavenie vlastnej osoby v systéme sovietskeho zriadenia. Teoreticky sú to názory správne, no je známe, že protirečili vtedajšej skutočnosti, vtedajšej spoločensko-politickej praxi. Teória tu bola „odtrhnutá“ od praxe (resp. prax od teórie), no nie na škodu teórie. Na druhej strane Stalinova téza o zostrovaní triedneho boja bola veľmi úzko spätá s „praxou“ a napriek všeobecne uznávanej zásade o potrebe jednoty teórie a praxe nemožno tento stav „spätosti“ teórie s praxou hodnotiť pozitívne. Deformácie v praxi sprevádzali aj deformácie teórie. V deformovaných podmienkach dostalo sa teórii postavenie odporujúce jej vlastným princípom (spôsob jej rozvíjania, úloha apológie každého prakticko-politického opatrenia, zdogmatizovanie atď.). Z tejto situácie potom možno vysvetľovať aj jednotlivé deformácie v teórii. Iba v takomto svetle možno pochopiť aj Stalinove chyby vo filozofii.

Ďalej R. Kopsová uvádza, že F. Vartík nepresne tlmočí názor R. Garaudyho na kult osobnosti (str. 60). Podľa R. Kopsovej „F. Vartík sa domnieva, že Garaudy vyvodzuje *zločiny a omyly* kultu z potrieb politiky. Podľa nášho názoru Garaudy hovorí, že sa z konkrétnych potrieb politiky zrodil *kult osobnosti*, a nie *konkrétne zločiny*, ktoré F. Vartík vyratáva“ (str. 61). Tak nejde o domnienku, ale o skutočné tvrdenie, ktoré si môže každý porovnať, dokonca aj v citáte, ktorý uvádza R. Kopsová. Garaudy píše: „... kult osobnosti, so všetkými omylmi a zločinmi z neho vyplývajúcimi sa nezrodil zo samej povahy socialistického spoločenského zriadenia. Zrodil sa, ako som uviedol z potrieb politiky, vyplývajúcej z kapitalistického obkolesenia a z hrozieb, ktoré na nás zo strany kapitalizmu doliehali“ [Otázky marxistickej filozofie (1965), č. 6, 546]. Takto uvedený citát z Garaudyho zachováva celkom zmysel toho, čo Garaudy hovorí. Sofistika, ktorou R. Kopsová sa usiluje interpretovať Garaudyho formuláciu, je napokon zbytočná. Garaudyho stanovisko nie je udržateľné ani v jeho pôvodnej podobe, ani v tej, v ktorej sa ho usiluje vysvetliť R. Kopsová. Ani kult osobnosti, ani omyly a zločiny nemožno vysvetľovať „potrebami politiky“. R. Kopsová napokon sama hneď v nasledujúcich riadkoch opúšťa svoju vlastnú interpretáciu Garaudyho a píše: „Nesmieme tiež zabúdať, že „politickou potrebou“ zdôvodňované represálie sa vtedy nechápali ako zločiny, ale volali sa prejavom „ostrážitosti strany“, bojom s „nepriateľmi ľudu“, „imperialistickými zapredancami“ atď. (str. 61). Tu už teda sama priznáva, že sa „politickými potrebami“ zdôvodňovali represálie, len sa inakšie volali. To je veľmi podivná argumentácia. Eufemizmus R. Kopsovej však na podstate omylov a zločinov ako aj ich zdôvodňovania nemôže nič zmeniť.

Napokon iba krátko k otázke aspektu sociálnej psychológie pri objasňovaní kultu osobnosti. Treba súhlasiť s Kopsovou v tom, že je potrebné aj toto hľadisko. Ťažko však pokladať to, čo R. Kopsová vo svojich poznámkach v tomto smere priniesla ako „perličky“, „poučné príhody“ a povrchné analógie atď. za aspekt a prínos sociálnej psychológie k riešeniu problému kultu osobnosti. Úloha osvetliť tento aspekt teda naďalej ostáva.

R. Kopsová vo svojich „Poznámkach“ uviedla množstvo námietok a kritických výhrad. Možno iba ľutovať, že sa nesústredila na menej, aby mohla okrem odmietnutia a nesúhlasu rozviesť komplexnejšie vlastné stanovisko a tak priniesť

výsledky správnej metódy pri postupe v riešení otázok kultu osobnosti, ktorú iným odporúča. Konečne nemožno očakávať a požadovať, aby každý kritik zároveň podal riešenie toho, čo kritizuje. Čo však požadovať možno, sú argumenty na základe ktorých sa vyjadruje nesúhlas s jednotlivými názormi. Žiaľ, R. Kopsová sa aj v samej argumentácii vychádzajúcej z nepochopenia alebo nerešpektovania určitých hľadísk obmedzila väčšinou na uvedenie nesúhlasu, čo ťažko pokladať za argument u kohokoľvek. Takto pochopená diskusia o otázkach kultu osobnosti sa skutočne stáva „zdrojom subjektívne motivovaných poloprávd a polopostrehov“.